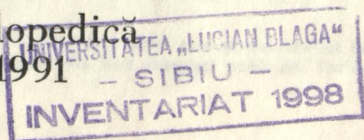

D. PRODAN

DIN ISTORIA
TRANSILVANIEI.
STUDII
ȘI EVOCĂRI

Editura enciclopedică
București, 1991

156-055 © D. Prodan / Editura Enciclopedică, 1991

PREFATA

CUPRINS

Am strins într-un mănunchi câteva studii și evocări din istoria Transilvaniei rămase închise în publicații perimate, sau al cercetărilor document-

Prefață	7
Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI—XVII	9
Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul XVII	159
Iancu de Hunedoara	256
Ștefan cel Mare	272
Munca iobăgească în comitatul Tîrnavei la 1726	281
Toplița la 1785	288
Judele satului iobăgesc în Transilvania în secolele XVII și XVIII	297
Gheroghe Șincai	314
Gheorghe Bariț	326
Ultimatul țăranilor adresat nobilimii în răscoala lui Horea	338
Horea	349

pentru ei. Sînt prezenți în schimb în afara acestui univers exclusivist, în sate, în târguri, în curțile domeniiale. Sînt copios prezenți tocmai în industriile grele, în fierărit, arămarit, în mine, în ecne, în mineritul aurului, argintului, mercurului, sulfului, plumbului, în muncile lor auxiliare, în alimentarea, întreținerea lor, în transporturi, în industria lemnului, pădurit, pițurit, industria lînii, pielăritului etc., etc. Prezenți copios în toate muncile grele pe sol și sub sol deopotrivă, în masa muncii pe care s-a clădit edificiul social și politic al țării. Unde nu sînt prezenți? Ei poartă covârșitor și jugul muncii servile, al iobăgiei, serbiei. Ei sînt și cei care le trag, înaintea altora, consecințele. După cum tot ei sînt și cei excluși în schimb, din rîndul cetățenilor țării, filii patriei, „tolerați” fiind *usque ad beneplacitum regnicolarum*. Ei sînt cei care izbucnesc într-o răzvrătire generală împotriva lor.

În completare și câteva evocări menite să ilustreze virtuțile acestui popor nedreptățit de istorie.

Recunoștință Editurii enciclopedice și directorului ei, Marcel Popa.

D.P.

Januarie 1988

* Local de păstrare (fonduri de arhivă, de bibliotecă) a unor acte și documente la care se face referință și volumul de față reflectă realitatea din astii anteriori publicații lucrărilor rezultate aici.

JUDELE SATULUI IOBĂGESC ÎN TRANSILVANIA ÎN SECOLELE XVII ȘI XVIII*

Cel mai însemnat demnitar al satului în trecutul iobăgesc, se știe, era judele. În scriptele secolului XVII, în Transilvania numele lui apare în felurite forme, oficiale sau populare: *jude* sau *cnez*, *chinez* în românește, *judex* sau *judex pagi* în latinește, *biró*, *falusi biró* în ungurește. În satele domeniului Făgăraș și în alte sate din sudul țării, și sub forma *sindie* (*szindia*). În satele săsești, dar și în altele, e obișnuit *folnagy*, *fonagi*, uneori *gereb*. În târguri el e numit judele orașului (*város birája*).

Inițial judele e capul obștii sătești. În mîinile lui se concentrează toate puterile în sat: el administrează, el judecă, el execută, firește în marginile autonomiei sătești, a legilor sau obiceiurilor satului. El reprezintă satul, el îl conduce, el răspunde de bunul mers al treburilor sătești. Autoritatea judeului trebuie să fie prezentă în toate actele de interes comun: lărgirea pămîntului de cultură, împărțirea periodică a pămîntului, folosirea pămîntului rămas comun și după împărțire sau a pămînturilor lăsate în paragină, alternața culturilor, paza cîmpurilor, strîngerea recoltei, slobozirea pentru pășunat a locurilor de cultură după strîngerea recoltei sau a fînătelor după strîngerea fînului, folosirea pădurii, muntelui etc. În mîinile lui se concentrează administrarea veniturilor comune de la moara sau de la crișma satului, din pășunatul de vite, oi, porci străini. El trebuie să poarte grija lucrărilor comune, de interes obștesc. El ia măsurile pentru paza, pentru liniștea satului, pentru apărarea lui de răufăcători. El e supraveghetorul moralei satului. El se îngrijește și de biserica satului, de întreținerea ei, de condițiile de întreținere a preotului, eventual a dascălului, dacă era. Mai mult, autoritatea lui coboară chiar în raporturile particulare dintre oameni, e prezentă în actele de proprietate, în hotărnicii, moșteniri, schimburi, zalogiri de bunuri și altele. El e apoi judecătorul satului, judecă pricinile diverse, fie de interes comun, fie dintre săteni individual, pronunță amenzi (gloabe), execută pedepse bănești sau corporale. În genere nu se întîmplă nimic deosebit în sat să nu implice într-un fel și autoritatea judeului. Atribuțiile lui sînt cu atît mai întinse și autoritatea lui e cu atît mai ridicată, cu cît e mai accentuată autonomia satului și cu cît e mai largă comunitatea lui agrară.

În atribuțiile lui, judele e ajutat de sfatul bătrînilor satului, de jurați, de micii slujbași ai satului, străji, paznici de cîmp (jitari), paznici de vie (pindari), paznici de pădure (gornici) și alții.

* Din „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”. Tom. IV, 1961, p. 217–235.

Judele, cap al obștii, e ales de obște. Pentru sarcinile lui multe, el nu e plătit. Se bucură însă de mai multe beneficii, din judecăți, din drepturile comune, din daruri. Se bucură de anumite scutiri. În genere se bucură de mai multe mijloace de existență și de a-și face venituri decât ceilalți săteni. Funcția deci nu numai constituia cea mai însemnată demnitate în sat, dar aducea și însemnate beneficii. Și dintr-un motiv, și din altul, era prin urmare foarte rîvnită. La ea concureau cu deosebire fruntașii satului, cei mai înstăriți. În satele amestecate, nobili—țărani, o luau obișnuit nobilii. Statutul de pe la 1560—1570 al Țării Făgărașului, în punctul 26, chiar prevede că „în fiecare sat, după obiceiul lor, în fiecare an trebuie să se aleagă un boier, care să poarte peste an grija satului și să strîngă darea, care boier pe acel an să fie liber de dare”¹. În fruntea satului aci era ales deci un boier.

Dar comunității libere sătești i s-au suprapus două puteri, cea publică sau de stat și, dacă a căzut sub stăpînire seniorială, cea seniorială, impunînd judelei sătesc un șir nesfîrșit de noi sarcini, complicîndu-i considerabil îndatoririle. Căci el e pus acum și în serviciul celor două puteri. Amîndouă, supunîndu-l, l-au transformat în organ subaltern, i-au redus din demnitate, l-au restrîns în atribuțiile de pînă aci, dar l-au încărcat incomparabil mai mult cu altele, i-au sporit considerabil responsabilitățile.

Față de puterea publică sau față de stat judele are nenumerate obligații. Prima lui îndatorire e să țină evidența contribuabililor și a capacității lor de plată, să ia parte la conscrierea lor și să răspundă de exactitatea declarațiilor, să repartizeze darea, să o strîngă și să o verse la timp, să-i țină răvașele, să întrețină pe strîngătorii de dare ai statului sau pe executorii lui cînd vin să o ridice. El, cu voievodul, ajută pe strîngătorii regali la stabilirea și strîngerea quinquagesimei din oi. Și cu atît mai mult ajută la strîngerea dărilor regale pe stăpînul său, cînd strîngerea lor se face prin această. El răspunde de repartitia sătenilor și de trimiterea lor la muncile publice, la cetăți, la drumuri, de repartitia și trimiterea lor la timp la „gratuitus labor”, la cărăușii, la poștă. El se îngrijește de găzduirea, întreținerea, transportul persoanelor oficiale în trecere, de întreținerea cailor lor, cînd vin cu cai. El se îngrijește de încartiruirea oastei cînd cade asupra satului, de provizii pentru ea, de stabilirea prețurilor cu care își procură proviziile din sat, dacă plătește, de obținerea de chitanțe cel puțin, cînd nu plătește. El colaborează la strîngerea dijmei episcopale, sau fiscale după ce prin secularizare a trecut în proprietatea Fiscului, se îngrijește de găzduirea, întreținerea dijmuitorilor. În zonele de invazie turcească el e chemat în primul rînd să supravegheze căile de intrare.

Cîte alte sarcini apoi din partea comitatului? El trebuie să strîngă și darea pentru comitat, să se îngrijească de executarea lucrărilor lui publice, de găzduirea și întreținerea organelor sale. El trebuie să fie colaboratorul juzilor nobililor. Cîte îndatoriri și răspunderi în legătură cu urmărirea, prinderea hoșilor, tîlharilor, ucigașilor, incendiatorilor sau altor feluri de răufăcători, care primejduiau siguranța publică și cu deosebire averea și siguranța stăpînilor, acțiune în care, organele statului sau ale comitatului nemaifiind suficiente, sînt atrase tot mai mult și obștile sătești, inclusiv țărănimea iobagă. Satul trebuie să se organizeze special pentru aceasta, să se asocieze cu cele vecine, să ajute organele publice în acțiunea lor, să concureze activ la această sarcină publică, să-și ia asupra sa grave

¹ Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, I (1894), p. 166.

responsabilități. Problema „răufăcătorilor” de tot soiul, acum cînd regimul feudal mereu se agravează, cînd lupta, spiritul de revoltă e mereu în creștere, ascunzîndu-se obișnuit și sub asemenea epitete, e una din cele mai grave, e o adevărată obsesie a regimului. Aproape nu există dietă care să nu întărească hotăriri anterioare, să nu vină cu hotăriri și măsuri noi. Serii lungi de asemenea articole și în *Approbatæ* și *Compilatæ*. Pe urmele hotărîrilor dietale și articolelor de lege vin hotărîrile, statutele comitatelor, care le aplică, le amplifică mereu, complicînd mereu răspunderile judei în această prea dificilă sarcină. Căci toate hotărîrile și măsurile pe jude se bizuie, pe el îl fac răspunzător în primul rînd, amenințîndu-l cu cele mai grave pedepse corporale, bănești, pînă la pierderea capului, dacă nu ar pune destul zel, dacă i-ar lăsa scăpați, dacă nu ar denunța juzilor nobililor, organelor comitatului apariția, mișcările lor².

Judele răspunde și de luarea urmei, de urmărirea vitelor de pripas³. El transmite ordinele de sus, ale comitatului, juzilor nobililor, organelor militare, răspunzînd de publicarea lor; ia măsuri de izolare a satului în caz de epidemii etc. Măsurile de ordine, de moralitate publică îi sînt dictate acum nu numai de obiceiurile satului și îndatoririle lui de jude sătesc, ci și de mulțimea de hotăriri dietale, articole de legi, statute ale comitatului, care se suprapun obiceiurilor locale.

Cele mai multe sarcini i le pune însă stăpînul, care se suprapune comunității sătești. Judele satului devine și el un supus, un iobag, care trebuie să-l servească pe stăpînul său. Prin funcția lui de cap al satului însă el trebuie să-l servească punîndu-și funcția în serviciul lui, devenind instrument de stăpînire a comunității sătești și de punere a acesteia în serviciul lui, colaborator principal al lui sau al dregătorului care îi ține locul, al provizorului, în administrarea și gospodărirea moșiei sale. Sarcinile judei față de stăpînul său sporesc în funcție de creșterea exploatarei domeniiale. Mai ales însă în funcție de creșterea economiei proprii a stăpînului. Aceasta creșcînd, complicîndu-se mereu, au sporit, s-au complicat mereu și sarcinile judei. El trebuie să fie prezent în toate actele legate de stăpînirea și economia moșiei stăpînului. Trebuie să ia parte la conscrierea supușilor, a bunurilor lor, a sarcinilor lor diverse. El răspunde în primul rînd și aci de exactitatea declarațiilor. Participă într-un fel sau altul la repartitia sarcinilor supușilor față de stăpîn, la executarea lor. El trebuie să fie promotorul strîngerii censului, dijmelor, daturilor. Participă sau ajută pe provizorul ori dregătorul stăpînului cu deosebire la distribuirea și mînarea iobagilor la muncă, la supravegherea muncii lor — sarcini tot mai grele pe măsură ce sporesc obligațiile de muncă ale iobagilor. El trebuie să supravegheze respectarea monopolurilor stăpînului, să descopere, să denunțe pe contravenienți, răspunzînd material sau corporal de pagubele stăpînului dacă nu o face. El trebuie să fie cu grijă să nu fie știrbite nici alte surse de venit ale stăpînului. Judele e nu numai supusul, ci omul jurat, omul de

² Statutele comitatelor prescriu uneori pedepse excesive pentru jude, ca de pildă ale comitatului Dobica din 1649: „Dacă vreun jude sătesc de acum încolo n-ar primi să dețină pe hoți, mai întîi să i se ia 12 florini, a doua oară 40 florini, iar a treia oară, după articolul legilor țării, să se ia 500 florini din averea juzilor. Kolozsvári-Ovári, *Corpus Statutorum*, I, p. 287. Legea prevedea de fapt 500 florini amendă pentru dregătorii (*tisztek*) care dispuneau eliberarea nejustificată a unui condamnat la moarte. *Approbatæ Const.*, P. III, tit. XLVI, art. 16. — Alte articole prevedeau această amendă pentru satul care nu urmărește pe hoți sau pentru nobilul care nu îngăduie urmărirea lor pe moșia sa.

³ Uneori această obligație a judei e circumscrisă de statute cu multe detalii, ca de statutele comitatului Bihor în 1781. *Corpus Statutorum*, III, p. 418—419.

încredere al stăpînului, care e prezent, stă mărturie, controlează, răspunde în cele mai diverse acte ale economiei lui. El trebuie să ia parte la măsurarea grînelor date pentru sămînță, a grînelor îmblătite, a vămii de la moară, a vinului dat pentru crîsmărit, a bușilor de păstrat vinul și altele. Trebuie apoi să țină evidența iobagilor și a inventarului lor, să le denunțe sustragerile de la îndatoriri, intențiile de fugă, să colaboreze la readucerea celor fugiți. Deservește scaunul de judecată al stăpînului sau provizorului său, se îngrijește să fie aduși delincvenții în fața judecății, să-și plătească gloabele⁴.

În schimb dreptul lui de judecată asupra sătenilor se restrînge. Acest drept el îl păstrează și pe mai departe. Îl fac necesar diferitele nevoi interne ale satului, comunitatea sătească, comunitatea agrară, raporturile private dintre săteni. Se menține pentru că o cerea și interesul stăpînului de a păstra o ordine între supușii săi. Se menține, dar se restrînge, mai ales din pricina veniturilor, gloabelor, pe care acest drept le implică. Toate pricinile implicînd gloabe mai mari sînt acaparate de stăpîn pentru scaunul său de judecată. Obișnuit judele și scaunul lui sătesc nu mai pot judeca pricini implicînd gloabe peste un florin, ci numai de un florin sau sub un florin. Rar peste un florin, doar în unele părți, în sate mai mari sau tîrguri. În tîrguri obișnuit pînă la trei florini, rar peste. Din gloabele judecătorești primeau și jurații sau pîrgarii judecători. Gloabele mai mari, fie judecătorești, fie administrative, rămîn în competența stăpînului și organelor lui de judecată sau administrative. Veniturile judeului din gloabe scad apoi și mai mult prin transformarea treptată a sistemului amenzilor, prin convertirea lor tot mai mult în pedepse corporale, pentru a nu scădea capacitatea de prestații sau de plată a supusului, tot mai încărcat, și de stăpîn, și de stat. Schimbarea se produce prin a doua jumătate a secolului XVII. Cu atît mai dese sînt dispozițiile oficiale sau senioriale în acest sens în secolul XVIII. Mai mult se convertesc în pedepse corporale mai ales amenzile mici; și de acestea erau și cele de competența judeului. I se reducea astfel o însemnată sursă de venit.

Judele sătesc e tot mai mult acaparat de stăpînul domenal, transformat în organ al său, încărcat cu foarte diverse sarcini economice. Cnezul, voievodul chiar îi urmează soarta, sînt degradați treptat la rang de jude sătesc sau slujbaș domenal, cad și ei în servitutea stăpînului. Pe domeniul Șimleu de pildă, în Carastelec, la 1727 voievodul e și chelar al stăpînului⁵.

Pentru aceste multe servicii cu care l-au încărcat și în schimbul neglijării economiei proprii, pe jude nici statul, nici comitatul, nici biserica și nici stăpînul nu-l plătesc. E răsplătit doar prin anumite scutiri, prin scutire parțială sau totală de dare, de dijmă, de prestații iobăgești, mai beneficiind și de amenzile mici sau de anumite amenzi,

⁴ Asupra judeului și îndatoririlor lui în Ungaria, vezi studiul lui Szabó István, *A paraszti falu önkormányzatának válsága az újkorban* (Criza autonomiei satului iobăgesc în epoca nouă). În colecția sa de studii sub titlul *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből* (Studii din istoria țărănimii maghiare), Budapesta, 1948, p. 267—310. Iar pe urmă în studiul Iványi Emma, *A földesurakhoz tartozó paraszti falu* (Țărani deservind pe domniile pămîntesti), în lucrarea colectivă *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711—1790* (Studii privind istoria țărănimii în Ungaria 1711—1790), Budapesta, 1952, p. 101—116. Asupra rolului judeului în scaunele secuiești v. Imreh István, *Székhely falutörvények* (Legi rurale secuiești), Cluj, 1947.

⁵ *Vajda s kolcsár is egyszersmind* (Urbariul domeniului Șimleu din 1727). *Arch. Fil. Acad. Cluj*, fondul Bánffy II.

de părți din contravenții. Sînt rare cazurile cînd stăpînii îl învrednicesc și de altceva, de ceva pîne în timpul exercițiului funcțiunii, sau de ceva onorarii sau alte favoruri. Uneori judele se bucură și de cîte o zi de lucru din partea celor supuși autorității sale de jude⁶. Dar și aceasta se întîmplă rar. Obiceiul general e ca, dimpotrivă, stăpînul să fie compensat pentru slujbele iobăgești de care e scutit judele, prin bani sau zile de placă din partea satului. Și judele mai poate, în virtutea funcției, să-și facă anumite avantaje prin actele la care participă, prin favorurile sau defavorurile pe care le poate face, prin abuzurile sau fraudele posibile. Toate acestea însă rămîn tot mai disproportionatate în raport cu sarcinile lui mereu în creștere, cu răspunderile materiale sau corporale tot mai multe la care e supus. În ciuda sporirii sarcinilor și responsabilităților lui, beneficiile judelui sînt în scădere. Funcția judelui, cu lărgirea și sporirea atribuțiilor lui, a crescut în importanță, firește, dar a devenit și funcția cea mai grea.

Mai mult, funcția judelui s-a agravat considerabil și prin faptul că multiplicitatea sarcinilor sale trebuia să o poarte luptînd cu tendințe diferite — să o poarte servind nu numai stăpîni diferiți, dar stăpîni cu interese contradictorii. Se găsește între mai multe puteri, între propria-i obște, ale cărei interese cer cît mai puține sarcini publice sau senioriale, puterea publică sau militară cerînd cît mai multe sarcini publice, un supus cît mai bun contribuabil, venind în contradicție nu numai cu interesele obștei, ci și cu ale stăpînului, care vrea cît mai multe sarcini senioriale — fiecare din ele tinzînd să acapareze pe jude în serviciul propriilor interese. Chiar scaunul de judecată al stăpînului se găsește într-o aprigă concurență cu a comitatului în acapararea cauzelor, mai ales a infracțiunilor implicînd amenzi mai mari și deci venituri mai mari. Judele astfel trebuie să pună în îndeplinirea multelor sale îndatoriri nu numai multă străduință, ci și multă abilitate. Și mai ales trebuie să îndure tot mai mult, prea mult în raport cu beneficiile sale.

Concurența dintre stăpînii lui se răsfrînge și asupra alegerii persoanei judelui. Ales înainte de obște, acum e tot mai mult impus de puterile suprapuse, potrivit intereselor lor. Și cum aceste interese sînt contradictorii, fiecare caută să impună jude care să o deservească înainte de toate pe ea. De pildă, puterea publică are interesul ca judele să fie ales dintre cei înstăriți, ca să poată răspunde și material de strîngerea dărilor. Stăpînul dimpotrivă. Judele fiind scutit de sarcini, judele înstărit îl lipsește de o unitate iobăgească cu mai ridicată capacitate de a presta, îl lipsește de un iobag valoros, și deci preferă un jude din iobagii mai puțini înstăriți. Să fie puși juzi conștiincioși, care să mîne pe iobagi în slujbă cu credință, să nu-i tragă-împingă pentru folosul lor. Să nu fie puși juzi din oamenii mai cu stare, care ar putea mai bine sluji, ci din cei mijlocii să aleagă gospodari mai buni; de stare mijlocie, dar capabili — sună obișnuit instrucțiunile economice ale stăpînilor pentru provizorii lor cu privire la punerea judelui. În această concurență obișnuit reușește să-și impună interesele stăpînul, nu numai ca cel față de care judele are

⁶ De pildă, în comitatul Crasna la 1739 statutele prevăd ca fiecare supus „toiagului său de jude“ (*bírói pácza*) să-l ajute cu cîte o zi de lucru. Tot în statutele acestui comitat se vorbește și de ceva plată pentru jude, dar din partea sătenilor, nu a statului sau stăpînului. La 1740 o hotărîre dispune ca judele să primească scutire întregă (*egész immunitatio*), și pe deasupra satele să convină cu el, promițîndu-i ceva plată în bani sau bucate, și dacă ar veni cu pretenții imposibile, să se plîngă vicecomitelui. *Corpus Statutorum*, I, p. 405, 407.

cele mai multe îndatoriri, ci și ca stăpînul lui nemijlocit. Așa se ajunge ca judele să fie ales adesea dintre iobagii mai slab înzestrați, cu ceea ce se împacă și puterea publică — se scutea de dare doar un iobag cu dare mai mică; uneori se alege chiar dintre jeleri. Funcția astfel se degradează mereu, cade tot mai mult sub puterea stăpînului. Se ajunge și la cazuri ca acesta: pe domeniul Gurghiu de pildă, la 1688, în satul Cașva, judele Gavrilă Dobrin e înscris fără vite⁷. Un caz chiar curios: pe domeniul contelui Ștefan Apor, la 1698, Petru Rusa (Ruzsa) din Chiheru de Jos e trecut „jude al satului și păstorul de porci al măriei sale”⁸ — poate în înțelesul de răspunzător și de paza porcilor.

Astfel funcția de jude, dintr-o demnitate, o distincție rîvnită de toți, a devenit o servitute, o sarcină deosebit de grea, ocolită de toți. După ce mai înainte luptau pentru ea cei mai de frunte oameni ai satului, nobilii chiar, acum toți caută să se sustragă, aruncînd-o în spatele celor mai de jos, toți aleargă după scutire.

Se scutesc mai întii, firește, nobilii, nobilii mici din sate sau din tîrguri, care mai înainte pretindeau desigur demnitatea de jude doar pentru ei, ca și boierii din Țara Făgărașului. Se scutesc sub motivul că ei nu sînt supuși la sarcini senioriale sau cel puțin nu la sarcinile obișnuite ale iobagilor, și funcția de jude e pusă acum în serviciul stăpînului, mai ales în serviciul lui. Scutirea lor e consfințită și prin hotărîre dietală. Dieta din ianuarie-februarie 1668, prin art. XV, „înțelegînd că pe unele locuri țărăni (*parasztok*, în înțeles de *rustici* sau iobagi) au silit om nobil la slujba de jude sătesc”, hotărăște ca aceasta să nu se mai întîmple⁹. Hotărîre intrată și în *Compilatae Constitutiones*, cu adaosul ca această slujbă să nu i se pună nobilului în sarcină, nu numai în timp de pace, dar nici în timp de război, chiar dacă el ar lua-o asupra lui¹⁰. Juzi nobili nici nu întîlnim în urbarii. *Compilate* prevăd, ce-i drept, și asemenea posibilitate. Căci un articol al lor hotărăște ca atunci cînd nobil cu sesie (*sessio-natus nemes*) trebuie să poarte slujba de jude cu anul, să i se îngăduie să rămîna acasă și pe timpul chemării în tabără¹¹, adică în timp de război. Dar asemenea text trebuie să fie valabil doar pentru satele libere sau nobiliare, sau pentru satele libere secuiești, în care și nobilul sau innobilatul trebuie să poarte funcția de jude¹².

Sub pretextul că sînt scutiți de slujbele obișnuite iobăgești, se scutesc și libertinii. Sînt astfel rari și juzii libertini. Doar pe domeniul Hunedoarei, la 1681—1682, găsim un jude libertin, în satul Nădăștia de Jos¹³.

⁷ *Arh. St. Cluj*, fondul Bornemisza, urbariul domeniului Gurghiu din 1688.

⁸ *Ibid.*, Urbariul moșiilor Apor din 1696—1698. Fondul Bánffy, scripte Korda, nr. CCCLX.

⁹ *Monumenta Comititalia Regni Transilvaniae*, XIV, p. 324.

¹⁰ *Compilatae Constitutiones*, P. III, tit. IV, art. 4. — Doar în statutele comitatului Crasna din 1716 găsim obligativitatea chiar și pentru nobil sau armalist de a purta funcția de jude sătesc, dar a nobilului și armalistului fără moșie nobiliară (lucrînd probabil pămînt iobăgesc sau domenal). *C. Stat.*, I, p. 363.

¹¹ *Comp. Const.*, loc. cit., art. 1.

¹² Ceea ce o afirmă și legislația. Dieta din 1678, la plîngerea secuilor că pe multe locuri primipili și drabanții atîția s-au innobilat, de în cîte un sat abia au mai rămas doi-trei primipili sau drabanți care să poarte slujba de jude sau pîrgar (*polgár*, jurat), iar cei innobilati, încrezîndu-se în articolul din *Compilatae* nu vreau să o poarte, hotărăște ca, în afară de nobilii mari (*förendek*), orice nobil cu o sesie să poarte la rîd slujba de jude, și de la cel ales dregătorii să nu poată lua bani (gloaba care să-l absolve), ci să poarte slujba un an. *Mon. Com. R. Trans.*, XVI, p. 606—607.

¹³ *Arh. Stat. Cluj*, urbariul domeniului Hunedoara din 1681—1682, p. 92.

Libertinii erau doar scutiți de slujbele obișnuite iobăgești pentru a face alte slujbe, militare, nu pe cea de jude; era deci și interesul stăpînului să fie scutiți.

Și astfel funcția de jude în satele iobăgești sau mixte a rămas o funcție numai iobăgească.

Dar, firește, și iobagii caută acum să scape de ea. Ei nu se pot scuti, dar caută cele mai felurite subterfugii pentru a se sustrage de la această grea sarcină. Iobagul nici el, cu toate scutițiile și avantajele pe care funcția le implica, nu numai că nu mai rivnește acum să fie ales jude, dar alegerea și pentru el e o mare povară, o cinste pe care o refuză. Locul alegerii trebuie să-l ia astfel, și din această pricină, nu numai din a preferințelor stăpînului, obligativitatea purtării funcției de jude, sancțiunile pentru refuzul ei. Și ca această obligativitate să fie mai suportabilă, s-au căutat felurite soluții:

Obiceiul general era ca judele să fie ales pe un an, după expirarea căruia putea fi reales, el putînd rămîne prin acest sistem în funcția atît de rivnită mulți ani în șir. Acum însă nu mai vrea nici unul să fie reales; nici măcar ales. Funcția de jude devenind obligație, se hotărăște mai întii ca judele care a slujit un an să nu mai fie obligat să poarte slujba și în alt an. S-a ajuns apoi la soluția ca nici să nu o poarte un an întreg, să o poarte doar o jumătate de an sau un timp și mai redus. În Ungaria termenul se coboară uneori și pînă la o lună sau chiar o săptămînă¹⁴. În Transilvania însă se menține în genere funcțiunea judeului de un an. Decît doar în comitatele de margine, în Partium găsim și alte situații. În comitatul Crasna de pildă, la 1716 statutele prevăd ca în sate funcția de jude să fie purtată o lună, sub pedeapsă de 12 florini¹⁵. La 1722 în schimb, același comitat, constatînd că judele cu luna atrage după sine multe inconveniente și pagube, hotărăște ca juzii satelor să poarte slujba cîte trei luni, slujbă pe care iobagii ereditari și jelerii statornici, mai vechi, care cunosc bine treburile satului, să nu îndrăznească să o refuze, sub pedeapsă de 12 florini¹⁶. În 1739 ridică termenul la cinci luni, dar iarăși precizînd ca judele să fie luat dintre cei pricepuți în conducerea lucrurilor, cu învățătură, versați în treburile satului¹⁷. Ca în 1740 să înlăture termenul de o jumătate de an, la cît se ridicase între timp, impunîndu-se și aci cel de un an¹⁸. Statutele comitatului Bihor din 1745 prevăd purtarea funcției un an în satele cu mai mulți de 25 iobagi, o jumătate de an în satele cu mai puțini¹⁹.

Ca sarcina de jude să nu mai încarce numai pe unii, s-a ajuns la soluția să se renunțe la alegere sau impunere preferențială, să o poarte toți deopotrivă și nici unul să nu se poată sustrage de la ea. Astfel funcția să o poarte cu rîndul, în ordinea caselor sau în alta, nefiind scutiți de ea decît neputincioșii.

Problema se complica atunci cînd satul nu avea numai un singur stăpîn, ci mulți. Și acestea sînt acum cele mai multe sate; și se

¹⁴ Szabó I., *op. cit.*, p. 305. Comitatul Ugocea de pildă, din Rusia Subcarpatică, la 1733 în statutele sale hotăra ca în toate satele să fie juzi cu anul și nu cu săptămîna sau cu luna, iar în puținele sate în care nu pot fi cu anul, să poarte slujba cel puțin o jumătate de an. *Corpus Statutorum*, III, p. 327.

¹⁵ *Corpus Statutorum*, I, p. 355.

¹⁶ *Ibid.*, p. 371.

¹⁷ *Ibid.*, p. 405.

¹⁸ *Ibid.*, p. 407.

¹⁹ *Ibid.*, III, p. 361.

înmulțesc mereu cu fărîmîțarea moșiei feudale. Soluția obișnuită lacare s-a ajuns e ca stăpînii mai mulți ai unui sat să dea toți jude, fiecare la rîndul său. Dar stăpînii mai mulți obișnuit nu stăpîneau părți egale de sat și atunci această ordine crea mari inegalități, dacă și cel cu doi iobagi de pildă trebuia să dea jude în rînd cu cel cu 20. Soluția: să dea jude la rînd fiecare, dar în raport cu mărimea părții pe care o deține.

Iată cum soluționează dificultatea aceasta comitatul Satu Mare, în 1652:

În orașele și satele care au mai mulți stăpîni funcția de jude să se poarte „*juxta quantitatem portionis*”, așa că dacă un stăpîn are jumătatea locului, de pe acea parte să fie jude al satului tot al doilea an, dacă are o treime, tot al treilea an ș. a. m. d. Rînduiala în această privință să fie așa, ca juzii împreună să hotărască din care parte să fie judele și dacă din partea hotărîtă, fie că stăpînul nu ar da jude, fie că omul care au hotărît să fie jude n-ar vrea să primească slujba, sătenii să caute pe judele nobililor (solgăbirăul) aceluia cerc, care luînd pe lingă sine unul sau doi asesori, să iasă acolo și să hotărască cărei părți îi revine datul judeului și celui care a hotărît să fie (după rînduială) jude, să-i pună în vedere să depună, sub pedeapsă de 12 florini, în termen de 15 zile jurămîntul de jude, pe care dacă nu-l depune și nu ia slujba de jude, să-i ia cei 12 florini. Și-apoi din nou să-l silească sub pedeapsă de 12 florini la depunerea jurămîntului și intrarea în funcție în termen de 15 zile. Iar dacă stăpînul nu dă jude în termen de 15 zile, judele nobililor, cu asesorii săi hotărînd, să poată lua și de la el cei 12 florini²⁰.

În același spirit e formulat și articolul de lege al Compilatelor privind funcția de jude în satele cu mai mulți stăpîni. Se plîng unii nobili — spune textul — că în unele sate avînd doar una sau două case iobăgești, stăpînii (*patronusok*) mai mari, cu zece, șaisprezece și mai mulți iobagi, vreau să-și pună iobagii la slujba de jude la egal cu nobilul sărac, în schimb veniturile din crișmărit, partea din hotar să și-o ia potrivit legii. De aceea se hotărăște că și funcția de jude să se dea, ca și crișmăritul și stăpînirea hotarului, după mărimea părții pe care nobilul o are în sat²¹.

Funcția de jude deci e o obligație de la care acum nu numai iobagul caută să se sustragă, ci caută să-l sustragă și stăpînul său. Sarcinile tot mai multe cu care îl încarcă statul și comitatul pe judele dat de el, îi sustrag, fără compensație pentru el; un om de la plenitudinea obligațiilor sale senioriale. Iar în satul cu mai mulți stăpîni, judele dat de el trebuia să mai servească în plus și pe ceilalți stăpîni din sat. În locul concurenței dinainte, deci impuneri, constringeri, pedepse pentru ocolirea funcției, pedepse chiar pentru stăpînul care-și sustrage de la ea iobagul.

Funcția nu mai e rîvnită deloc acum nici în satele libere; o făceau foarte grea și numai sarcinile publice. Statutele dintre 1610 și 1718 ale scaunului Mureș de pildă, prevăd și ele schimbarea anuală a judeului, care să se facă nu la Crăciun, ci la Sînmihai. Juzi în sate să fie puși oameni de stare mijlocie (*közép értékű, fél kúsu*), să nu fie nici din cei mai înstăriți, nici din cei mai săraci, nu oameni bătărași (*goromba*) și necopti, iar pe cei care sînt de rînd și nu primesc slujba, satul să-i pedepsească pînă la 1 florin. Tot așa și pe jurați dacă sînt de rînd și nu primesc să fie jurați. Judele și jurații trebuie să dea socoteală satului la expirarea anu-

²⁰ *Corpus Statulorum*, III, p. 123—124.

²¹ *Comp. Const.*, P. III, tit. IV, art. 2.

lui, în fața unui asesor. Unde satele nu-și pun jude la timp și satul e de vină, să fie pedepsit cu 36 florini, dacă omul singuratic, care nu vrea să primească slujba, acesta cu 12 florini²². Sustrageri, constrîngerii, pedepse deci și aci.

Cu toate rînduirile, cu toate constrîngerile, amenzile, iobagii totuși se sustrag și ei, plătesc uneori chiar amenda, preferă plata celor 12 florini decît să poarte slujba. Nu e mirare că uneori, temporar cel puțin, satul poate rămînea chiar fără jude, încît trebuie să intervină autoritățile să-l impună.

Judele cumula acum atîtea sarcini încît, în ciuda tuturor constrîngerilor și pedepselor, depășeau puterile unui om. De aceasta a trebuit să se convingă și statul. Dar mai ales stăpînul judeului, cel mai interesat eram în utilizarea lui. Economia stăpînului a luat așa de mari proporții și s-a complicat așa de mult, încît judele nu mai putea cuprinde toate îndatoririle pe care stăpînul ar fi dorit să i le impună în cadrele ei. Sarcinile judeului trebuiau deci scăzute, împărțite. O consecință a fost astfel sporirea numărului juzilor. Aceasta înainte de toate prin adăugare de ajutoare. Așa, alături de jude apare *judele mic* sau *vicejudele* (*vicejudeș, kisbiró*), el rămînînd judele, uneori *judele mare* (*judeș primarius, főbiró, nagybiró*). Aceasta mai întîi în tîrguri și în satele mai mari, apoi și în altele. I se puteau adăuga și doi juzi mici la nevoie. În satele domeniului Făgăraș găsim înscriși uneori și cîte doi sindii, funcționînd probabil în raport de subordonare unul față de celălalt, sau un jude și un sindie, acesta din urmă identificat uneori cu „*futosó biró*”, deci tot cu un jude subordonat. Acest „*futosó biró*”, care în românește înseamnă judele alergător, trebuie să fie judele mai mic, care ajută pe jude la minarea iobagilor la muncă sau alte îndatoriri. În Porumbacu de Jos la 1648 găsim înregistrat un jude (*biró*), un „*futosó biró*” și un sindie²³. În satul Baciú, de lângă Cluj, în 1652 e înregistrat un „*pîrgar mic* lângă lucrători” (*Kis Polgár az dolgosok mellett*)²⁴.

De fapt îndatorirea cea mai grea a judeului față de stăpînul său, acum cînd obligațiile de muncă ale iobagului crescuseră peste măsură, era cea de a distribui și mîna pe iobagii lui la lucru. În acestă sarcină mai ales trebuia ajutat. Așa apare pe domeniile mai mari sau în satele mai mari, cap de domeniu, cu „*pămînt alodial*”, mai întins, un nou „*jude*”, așa-numitul „*pallér*” sau *pallér biró*. Pe domeniul Porumbacului îl găsim înregistrat la 1637 și 1648. La 1637 e înregistrat unul²⁵. La 1648 în Scorei e pomenit un boier libertin care e „*paller*” cu învoială (*konvencios*), cu simbrie desigur, în Cîrța²⁶. Pe domeniul Făgăraș la 1678 unul, la 1691 doi²⁷. Pe domeniul Gherlei unul la 1637, în Mintiu Gherlei²⁸, iar la 1692 un „*paler de cîmp*” (*mezsei pallér*)²⁹. Pe domeniul Chioar la 1639, în satul Mireșu Mare, un jude, un jude mic și un „*pallér*”³⁰. În tîrgul Gilău la

²² *Corpus Statutorum*, I, p. 51—52.

²³ Makkai László, *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai 1631—1648* (Scriptele economice ale moșilor lui Gheorghe Rákóczi I, 1631—1648), Budapesta, 1954, p. 516.

²⁴ Jakó Zsigmond, *A gyalui vártartomány urbariumai* (Urbariile domeniului cetății Gilău), Cluj, 1944, p. 129.

²⁵ Makkai, *op. cit.*, p. 483.

²⁶ *Ibid.*, p. 518.

²⁷ *Arh. St. Cluj*, Socotelile curții M. Apafi, Convenții.

²⁸ Makkai, *op. cit.*, p. 418.

²⁹ *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, VI (1899), p. 183.

³⁰ Makkai, *op. cit.*, p. 430.

1652 apare, în afară de judele „oraşului” şi judele mic, şi un „Paller”. În 1666 şi 1687 tot acolo un „Pallér Biró”³¹. Şi mai târziu, în 1737 domeniul Gilău e împărţit în nouă subunităţi, puse sub nouă juzi sau „mai bine zis pallér”³². Un „pallér biró” şi pe domeniul Hunedoarei la 1681—1682, în Sincrai³³. În lista de personal a curţii lui Gabriel Bethlen de prin 1628 un „paller mare” (főpallér) şi 3 paleri³⁴.

Ce rost avea acest „paller” pe domenii, reiese destul de clar din texte. Iată ce spun, de pildă, instrucţiunile economice generale ale lui Emeric Thököly pentru domeniile sale, din 1684. Adresându-se provizorului (administratorului unei moşii), în punctul 4 acestea dispun ca dimineaţa să rînduiască frumos şi la timp iobagi cu vite sau cu palmele la toate muncile din ziua aceea (dacă seara a neglijat distribuţia muncii pe a doua zi), indicîndu-i fiecăruia munca, punînd pe lingă ei „paller”. Munca lor de peste zi însă să nu o lase numai în seama „paller”-ului, care se gîndeşte doar la folosul lui, şi adesea pentru daruri sau pentru rachiul lasă pe lucrător să trîndăvească, ci provizorul să vadă şi el ici-colo de ei, iar seara să ceară socoteală pallerului de munca de peste zi. Apoi să rînduiască cu o cale munca pe a doua zi ca să nu petreacă şi a doua zi timpul cu aceasta, ci lucrătorul să-şi poată vedea cu sîrguinţă din bună vreme de muncă. Nu dintre cele din urmă e asuprirea iobagilor din pricina pallerilor necinstiţi care, pentru daruri, pe iobagul mai tare şi mai valoros îl lasă de la lucru, sau îl pun la lucru mai uşor, şi astfel lucrul rămînînd în sarcina săraacului neputincios, şi provizorul e în pagubă în munca rînduită, şi iobagul sărăcit e mai apăsător şi mai enervat. Nu mai puţin abuzivi sînt spanii (*ispánok*, dregătorii) de aceea provizorul să aibă ochii deschişi asupra pallerilor şi şpanilor şi, ştiricînd bine, dacă prinde pe careva cu astfel de lucruri, fără aspră pedeapsă să nu-l lase³⁵.

Pallerul deci nu e un jude propriu-zis. El e doar supraveghetorul iobagilor rînduiţi la muncă, răspunzător de munca lor. Uşura cu aceasta sensibil în îndatoririle sale de jude. Spre deosebire de jude însă, el e pus numai în serviciul stăpînului. Uneori e chiar plătit. Pallerul era doar o transpunere din domeniul muncilor meşteşugăreşti, din zidărie, dulgherie sau alte munci în care se lucra cu mai mulţi lucrători deodată, el fiind meşterul conducător, supraveghetor al muncii, „pălerul” din limbaul ţărănesc.

Îndatoriri asemănătoare, vedem, au şi şpanii sau dregătorii, subalterni ai provizorului, care şi ei ajută la distribuirea, mînarea şi supravegherea iobagilor la muncă. După o listă de angajaţi din 1662 a curţii din Făgăraş, aci îndatoriri identice cu ale şpanilor au *vătaşii* (*vattasok*), nume obişnuit în Ţara Românească. Sub titlul lor, lista însă acum notează: „În loc de vătaşi sînt spanii (*ispánok*), care nu dau din bucatele lor dijme, pot „paleri” (*pallerkodhatnak*) cu juzii împreună, praebenda nu li se poate da”³⁶.

Dar în marea dezvoltare a economiei pe domeniul feudal au apărut treptat şi o serie întregă de alţi „juzi”, fie degrevînd pe jude de unele

³¹ Jakó Zs., *op. cit.*, p. 117, 146, 220.

³² „9 Biróság vagy (igazzab nével) Pallérság allya Jozsagokra. Ibid., p. 365.

³³ *Arh. Stat. Cluj*, urbariul domeniului Hunedoara din 1681—1682, p. 87.

³⁴ Radvánszky Béla, *Bethlen Gábor fejedelemsé udvartartása* (Socotelile curţii principelui Gabriel Bethlen), Budapesta, 1888, p. 229—231.

³⁵ *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, I (1894), p. 148—149.

³⁶ *Arh. St. Cluj*, Socotelile curţii M. Apafi.

îndatoriri ale sale, fie completându-l, fie mai ales transpunând titlul și asupra altor funcții din cadrul domeniului. Cîte îndatoriri sau funcții economice, atîtia „juzi”: „*juđele șurii*” (*csűrbiró*), care răsputdea de șură, de grînele, bucatele, finul (eventual vitele) strînse acolo; *juđele măieristii* (*major biró*), îngrijind de acareturile economice, bucatele, vitele sau porcii, paserile de la măieriste; *juđele îmblătítului* (*csépló biró*), răsputzind de aria de îmblătít, de îmblătítul recoltei, măsuratul ei; *juđele morii* (*malom biró*), supraveghind morile, răsputzind de vama lor, de utilizarea vămii (plata sau partea morarului, întreținerea porcilor de la moară, întreținerea morii etc.); *juđele lacurilor* (*tó biró*), răsputzind de iazurile sau de lacurile de pește ale stăpínului; *juđele vinului* (*bor biró*), răsputzind de administrarea vinurilor, de vinurile date pentru crișmărit; *juđele pădurilor* (*erdő biró*), pădurar, mai mare desigur peste ceilalți paznici de pădure sau însuși paznic. Pentru nevoile tîrgurilor, pentru stringerea vămilor tîrgului cu deosebire, apare un *juđe al tîrgului* (*vásár biró*), ca în orașe, funcționînd firește în timp de tîrg. Și mai puteau să fie și altfel de „juzi”. Erau de fapt funcții economice derivate sub acest titlu — juđe în asemenea cazuri nu înseamnă mai mult decît mai mare peste sau răsputzător de — dar puse acestea exclusiv în serviciul stăpínului și îndeplinite de oameni (iobagi) numiți de el sau, și mai obișnuit, de provizorul său, nemaiavînd aproape nimic din atributele originale de judecător ale judeului, al cărui nume l-au luat. Ei intră în aparatul administrativ economic al domeniului, beneficiind în schimbul serviciilor de scutiri sau de salariu. În raport cu stăpínul numele de juđe în genere ia tot mai mult înțeles de administrator, îngrijitor, cu atribuții și răsputderi economice³⁷. Economia domeniului în creșterea sa a necesitat tot mai mult un aparat economic propriu, care a degrevat de diferite îndatoriri economice și pe juđe sau le-au transpus altor „juzi”.

Toate acestea însă pe juđe l-au putut degreva de mai multe sarcini ale sale în cadrul domeniului, dar nu-l puteau degreva de sarcinile sale publice, care și ele îl ocupau tot mai mult. Ceea ce stînțenea mereu pe stăpín în utilizarea lui, în acapararea lui pentru nevoile tot mai multe ale economiei sale. Și aceasta, firește, și mai mult cînd satul avea mai mulți stăpíni și juđe unic al satului trebuia să-i servească pe toți. Astfel s-a ajuns, încă în cursul secolului XVII, să se facă și pasul ultim, anume să se creeze un nou juđe, deosebit pe cel al satului, un juđe ser-

³⁷ Pe juđe stăpínul e tot mai mult inclinat să-l socotească omul său, juđele său. „Gereb-ul meu, cnezul meu să depîndă de d-ta — sună instrucțiunile lui Gheorghe Apaffy din 1630 pentru provizorul său din Dumbrăveni — unde nu ajungi să-i trimiți pe ei și dacă-i prinzi cu neglijențe, minciuni în lucrul cu care i-ai încredințat, să le plătești cu mustrări loviri. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, VI (1899), p. 324. Niște instrucții nedatate, dar din secolul XVII, ale domeniului Odorhei, prescriu pentru juđele din Nicolaești îndatorirea cv atit în Nicolaești, cit și în Odorhei ei să vadă de stringerea bucatelor, finului și de alte tot felul de lucruri gospodărești, precum și să împartă merinde pentru toate ale economiei stăpínului de pe moșia Nicolaești. (*Arch. Fil. Acad. Cluj*, Socotelile curții M. Apafi, cutia 5). Iar juđele din Bucium (Țara Făgărașului) la 1694 dă socoteală stăpínului său de veniturile și cheltuielile moșiei lui de aci întocmai ca un administrator, sameș sau provizor decît doar în cuprinsul limitat al moșiei dintr-un sat (*Ibid.*, fondul Colegiului reformat din Tîrgu Mureș, fasc. IV, nr. 12). Era desigur o moșie mai mică izolată, care nu se putea încadra într-o unitate mai mare economică și pentru administrarea căreia era suficient juđele.

vind numai pe stăpîn : judele domnesc (*judex dominalis, urbiró, urbirája*, uneori *udvari biró* sau *udvarházi biró*)³⁸.

O nouă tendință se desemează cu aceasta : satul să-și aibă judele său, care să-l servească și să răspundă în numele lui și față de stat, iar stăpînul să-și aibă și el judele său, luat dintre iobagii proprii și servindu-l exclusiv pe el în cadrul economiei sale. Se rezolva astfel și problema dificilă a satului cu mai mulți stăpîni : el urma să-și aibă judele unic sătesc, iar stăpînii să-și aibă fiecare judele propriu sau un iobag al său încredințat de el să-i îndeplinească funcția. Se ridică și cu aceasta o problemă a delimitării sferelor de atribuții ale celor două feluri de juzi, problemă dificilă și ea, întreprinzînd multe fricțiuni între stăpîni și sat (judele satului rămîne doar tot sub puterea stăpînului, care nu renunță cu totul la utilizarea lui), sau între stăpîn și stat (stăpînul își scutește acum de sarcinile către stat și pe judele propriu, sau cel puțin aceasta e tendința) ; totuși era un însemnat pas înainte.

Separarea firește nu se face deodată. Stăpînii nu toți și nu peste tot simt nevoia creării unui jude deosebit, mai ales că această dublare îi scădea cu una unitățile de prestații. Se întîlesc mereu juzi cu îndoită atribuții. Pe domeniul Gilău de pildă, în satul Aiton, la 1652 judele e trecut și „ingrijitor la curte” (*Gondviseleo az Udvarhaznal*)³⁹. În multe sate iobăgești și după această inovație lipsește încă judele domnesc. E înscris doar judele, care poate să însemne jude sătesc, poate să fie și jude domnesc. Mai obișnuit însă e desigur simplu judele, care poartă toate sarcinile de jude. Dar sînt dese de acum și dublurile de jude. Pe același domeniu al Gilăului, la același an 1652, în satul (dispărut pe urmă) *Asszonyfalva*, pe lângă un jude al satului (*falus biró*), găsim înregistrat și un „cnez la curte”⁴⁰. În satul Vișa, la aceeași dată, e înscris un jude al satului, care slujește cu vitele și un jude domnesc (*Ur Biraja*), care nu slujește⁴¹. Un jude domnesc în Damos la 1666⁴². Pe domeniul Făgăraș la 1666, în lista angajaților găsim și un jude la curte (*udvarnal levó biró*) care e în același timp și paller⁴³. În urbariile din 1696 și 1698 ale moșiilor lui Ștefan Apor⁴⁴ juzii nu sînt consecvent înregistrați. În urbariul din 1696 am putut număra totuși 20 juzi domnești (*az Úr eo Nga Birája*), printre care unul jeler. Juzii sătești nu sînt înregistrați deloc, dar aceasta nu pentru că nu erau, ci doar pentru că nu mai interesau conscripția. În cel din 1698 aceeași notație inconsecventă. Lipsesc și acum cu deosebire juzii sătești. Ei nici acum nu interesează mult conscripția, și poate în multe cazuri, cînd satul nu e întreg al stăpînului, judele e de pe partea altui stăpîn. Totuși se pot număra și acum 13 juzi domnești (*udvari biró*) înscriși. În patru sate, anume în Chețiu, Siniacob, Petelea și Ibănești sînt înscriși și jude sătesc și jude domnesc. În Chiheru de Sus numai jude domnesc, în Chiheru de Jos numai jude sătesc, dar probabil cele două sate se completau în privința juzilor. Pe domeniul Hunedoarei la 1681—1682 nu sînt înregistrați decît juzi sau juzi sătești și un „paller-

³⁸ Și judele din Bucium trebuie să fie un jude domnesc, căci actul citat poartă titlu „Socotelile judei meu (*birám*) din Bucium, Stan Dindeal”. Tot așa și cel din Nicoleşti (Odorhei).

³⁹ Jakó Zs., *op. cit.*, p. 142.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 140—141.

⁴¹ *Ibid.*, p. 135.

⁴² *Ibid.*, p. 176.

⁴³ *Arh. Fil. Acad. Cluj*, Socotelile curții M. Apafi.

⁴⁴ Urbariile citate ale moșiilor Apor.

biró" în Sîncrai. Lista libertinilor domeniului din 1677 însă ne dă două nume de juzi domnești (*Ur birăja*): Nicolae Vlaicu din Nădăștia de Jos și Ion Pădurean din Sîncrai⁴⁵. Dar chiar cînd urbariile înscriu simplu pe jude, trebuie să presupunem adesea pe judele domnesc.

Separția se face treptat, încet, după nevoi, neajungînd să fie desigur nicicînd exclusivă și nici generală. Totul a rămas la discreția și arbitrarul nevoilor sau chibzuinței stăpînilor.

Dar și scindîndu-se atribuțiile, juzii și unii și alții rămîn mereu încărcăți. Și sînt încărcăți tot mai mult pe măsură ce sarcinile de stat sau domeniiale se complică. Dar și prin simplul fapt că separîndu-li-se atribuțiile, fiind acum doi în loc de unul, puteau fi deci încărcăți și sub acest pretext cu atît mai bine. Funcția de jude rămîne mereu deosebit de grea și se agravează mereu. Și una și cealaltă din subîmpărțirile ei sînt sarcini de la care iobagul luptă să se sustragă. Secolul XVIII, prima jumătate a secolului XIX la sarcinile vechi adaugă altele noi, le complică tot mai mult, prin statute, prescripții. Doar cîteva exemple:

Statutele comitatului Alba în 1727 prescriu ca judele și jurații să urmărească pe cei care înjură, să-i dețină „*sub severa poena corporali*”, și să nu îndrăznească să-i sloboadă fără știrea dregătorilor, pe țăran (*paraszt ember*), să-l bată aspru cu bețe, fără altă lege. Judele satului să cerceteze în fiecare săptămînă casele pentru a preveni incendiile, pedepsind pe cei în neregulă pînă la două cupe de vin. Juzii satelor răspund sub pedeapsă de 12 florini de instituirea străjilor în sate. Străjile împreună cu judele și jurații răspund de oamenii fugiți din sat din negrija lor, drept urmare trebuind să fie întemnițat judele cu doi jurați. Judele și jurații pedepsesc cu 1 florin pe cei care fumează cu pipa în afară de pragul lor, printre bucate sau fîn, sau în alte locuri unde fumatul ar putea constitui primejdie de foc, ei urmînd să fie pedepsiți cu îndoitul sumei dacă nu o fac. Și altele⁴⁶.

Sau statutele comitatului Bihor din 1792, care prescriu o serie întregă de îndatoriri pentru jude în legătură cu oprirea cîmpurilor, semănăturilor, viilor⁴⁷. Sau cele ale aceluiași comitat, din 1694, privitoare la urmărirea furturilor, tîlhăriilor. Pentru a preveni furturile sau a supraveghea pe săteni, juzii trebuie să-i conscrie, și pe cei cu casă și pe cei fără casă, cu vitele lor, cu semnele lor înfierate, să conscrie pe fugiți. Nimeni din sat nu poate pleca undeva de unde nu s-ar putea întoarce în aceeași zi fără carte de trecere (*passus*) de la jude și pentru el și pentru vitele sale, după cum nimeni nu poate intra în sat fără să se prezinte la jude. Căci și pînă acum de acolo s-au iscat furturile, că au fost lăsați să între, ca șarpele în iarbă, tîlharii și oamenii fără căpătii în sate. Juzii să conscrie și să țină sub ochi pe locuitorii care-i văd că lucrează puțin și totuși se îmbracă pe ei și pe ai casei lor peste starea lor; ba și petrec. Juzii să rînduiască mîri supravegheți printre oameni, după străzi sau grupuri de case, străjile să umble ziua-noaptea. Mai ales pe omul suspect să-l țină mereu sub ochi, să-l cerceteze de ce umblă, cu ce treburi? Cît se poate să nu lase nici o posibilitate omului suspect să-și ducă la capăt intențiile de furt. Străjile să cerceteze cît mai des, cînd nici nu se așteaptă, casele sau locurile unde știu că se țin oameni suspecti, să țină seama de toate mesururile, veniturile lor.

⁴⁵ Socotelile curții M. Apafi.

⁴⁶ *Corpus Statutorum*, I, p. 382—386.

⁴⁷ *Ibid.*, III, p. 435—441.

„Oamenii suspecti se socotesc toți cei care sînt fără lucru, trîndăvesc, petrec în circiume. Juzii deci trebuie să știe care sînt gazdele cu casă și cu slugi în sat și care sînt aceia care se ascund cînd la unul, cînd la altul, sau trăiesc tîlhărește. Dacă dau peste de aceștia, să-i silească la slujbă sau să-i trimită la mîna judecătorilor, căci prin asemenea oameni, ca prin niște unelte făcute spre rău, se întîmplă furtul. Oamenii fără lucru, care din muncă nu cîștigă nici un ban, totuși petrec, beau, se îmbracă, să fie prinși ca hoți adevărați și dați pe mîna dregătorului judecător”.

Astfel de oameni suspecti și venetici străini nici locuitorii nici crișmarii n-au voie să-i primească, nici măcar să-i găzduiască, necum să locuiască, sub pedeapsă de 24 florini renani, fără știrea judeului, căci dacă s-ar întîmpla în acel timp în sat sau în hotarul lui vreo pagubă, omul sau crișmarul care a găzduit pe cel suspect, pe lîngă pedeapsa de 24 florini, trebuie să întoarcă paguba întreagă. Căci hoțul în sat sau hotar străin nu s-ar putea feri, dacă n-ar găsi tovarăși de furt printre săteni. Satul să se străduiască să cunoască pe tîlharul din sîmul său. De aceea cel care denunță pe un găzduitor de tîlhar va dobîndi din casa comitatului 50 de florini și nici nu i se va spune numele.

Juzii trebuie să rînduiască o supraveghere strictă și printre păstorii de pe hotar sau de pe pustă, stăvari, ciudari, oieri, porcari. Cîte prescripții, precauțiuni pentru a preveni furturile, tîlhăriile, pentru a descoperi și pedepsi pe tîlhari? Conscrierea păstorilor, vitelor, supravegherea lor de aproape, cercetarea lor deasă. Cîte interdicții pentru păstori? De a nu primi vite străine, oameni străini printre ei, de a nu vinde vite sau piei fără știrea judeului. Supraveghetorii rînduiți să dea seamă judeului de tot ce se întîmplă, săptămînal. Vitele din turme trebuie să poarte toate semnul distinctiv, hotărît imprimat cu fierul. Nici o vînzare-cumpărare fără bilet de vite (*passus*). Despre vitele tăiate la măcelărie să se țină registru (protocol). Juzii să țină sub supraveghere strictă, să cerceteze adesea prin supraveghetori crișmele din afară (*csárda*), căci mai ales acolo se trag tîlharii. Între tîlhari se socotesc și spărgătorii de pivniți. Să urmărească pe cei suspecti și pe la pivnițele din vii. Fiind foarte obișnuit furtul de cai, celui prins de două ori în asemenea furt, să nu-i mai fie îngăduit nicicînd, nici să umble cu cal, nici să țină cal. Se oprește din nou vînzarea de opinci pârboase (*nerase*), căci tîlharul taie vita și numai pentru pielea ei. În genere, cine vinde piei crude fără bilet (*passus*), se socotește hoț și se prinde ca atare.

Toate acestea aduc cu sine pentru juzii sătești datorii atît de stricte, că dacă vor fi observați că le neglijează sau nu le îndeplinesc, vor fi nu numai pedepsiți, dar după împrejurări și pagubele ei le vor întoarce. Juzi, jurați, locuitori, toți trebuie să colaboreze la înlăturarea furtului, tîlhăriei, în interesul societății⁴⁸.

Și cîte alte asemenea îndatoriri nu cădeau în sarcina judeului? Se mențineau doar în vigoare și multele articole de lege ale Approbatelor și Compilatelor privind hoția, tîlhăria, pedepsele prescrise de ele pentru jude și jurați, unde prevăzînd tragerea lor în țeapă, ca de pildă art. 10 din P. III, tit. XLVII, al Approbatelor care sună așa: Dacă sătenii sau orașenii ar alimenta lotri ascunși pe cîmp sau în păduri, sau nu s-ar ridica pentru urmărirea lor și n-ar da de știre dregătorilor și celorlalte sate, satul să fie pedepsit cu 500 florini, și dacă de juzi și pîrgari (jurați)

⁴⁸ *Ibid.*, p. 442—448.

depindea, judele cu doi jurați să fie trași în țepă; iar dacă, fără știrea judeului și juraților, ar face-o om particular (*privatus*), adică el i-ar alimenta și n-ar face știricirea, și acela să fie pedepsit cu moartea; dar pentru vina unuia sau doi oameni particulari să nu fie pedepsită sărăcimea întreagă.

Legile, statutele erau atît de insistente, pedepsele atît de grave, pentru că hoți, tîlhari erau socotiți și răzvrățiții, răsculații, și prin urmare alături de instigatori, conducători, vinovați de răscoală, erau socotiți și juzii, jurații, care fie că nu i-au împiedicat, fie că nu i-au denunțat sau nu le-au descoperit la timp intențiile, trebuiau să tragă consecințele rigurilor legii. Aceasta o cerea, printre altele, și nobilimea comitatului Hunedoara în memoriul său pentru reprimarea răscoalei țaranilor la 1784. Conducătorii, juzii și jurații satelor să fie trași în țepă, iar ceilalți locuitori ai satelor răscolate să fie decimați⁴⁹. În orice sat ar mai izbucni răscoală, preoții români, juzii și jurații, precum și încă trei inși împreună cu ei, să fie pedepsiți cu moartea după legile patriei — cerea nobilimea comitatului Alba⁵⁰.

Sarcinile judeului, fie ale judeului satului, fie ale celui domnesc, s-au complicat mereu în acest sistem de servitute și plin de legi, statute coercitive, dar în schimb cu un aparat executiv insuficient. Serii întregi de îndatoriri care după desființarea raporturilor feudale se împart, cad și asupra altora, cădeau în sarcina judeului.

Sarcinile judeului sau ale cnezului nu puteau fi mai ușoare nici pe domeniile camerale sau ale Coroanei din Banat. Funcția de jude sau de cnez, cum se numește aci, e aceeași demnitate sătească, cu avantajele și îndatoririle sale. Din capul locului greu de obținut. „Tîsturile Cămarii cei mai mari, șpanii și rentamptorii (dregătorii cu șocotelile) care au supt mîna lor mai multe sate. Aceștia așază pe cnejii sau birarele la sate și pe nici unul nu pune la cnejie pînă nu cinstesc cu Rf (florini renani) 30, 40 și pînă la cincizăci în bani gata, ori doi porci grași sau alte daruri care să se sue sau să se treacă de Rf—50”.

„Acești șpanii și rectamți mai în toată săptămîna trimit «țirculariu» să se strîngă cnejii la dîșii la poruncă, necutezînd nici un cnez cu mîna goală o să arată înaintea lor, ci fieștecare trebuie să-și ducă au un purcel de fript, au un miel, au curcan, au găini, au ouă, au unt, și aceștia cu sila le adună cnejii pe nimica de la paori (săteni).

Cnejii trebuiau nu numai să poarte felurite sarcini ale funcției. Ei trebuiau să concureze și la felurite abuzuri ale aparatului domenal și de stat: munci în serviciu personal, percepții peste rînd, să-i secondeze în fraudele cu recrutările pentru oaste, cele mai abuzive, în pedepsele fără judecată, ocrotirile de furi, dijmuirile nereglementare ale cucuruzului și altele. Nu lipsește nici aici multitudinea îndatoririlor cnezului, șirul lor nesfîrșit, care prefac funcția dintr-o rîvnită demnitate într-o apăsătoare sarcină*.

Dacă au putut fi juzi care au știut să oscileze cu abilitate între obște, stat și stăpîn, care au știut să se atașeze unuia sau altuia din stăpînii lor sau dregătorilor lor și să profite înșiși din funcțiunea de jude— se pot cita mulți juzi abuzivi, făcînd favoruri pentru bani, daruri, băutură,

⁴⁹ Nic. Densușianu, *Revoluțiunea lui Horia*, p. 346.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 350—351.

* Cf. D. Prodan, *Încă un Supplex Libellus românesc 1804*, Cluj, 1970, p. 82—89.

profitori sub pavăza puterilor pe care le deserveau, frauduloși, înșiși asupritori, o știm și din plîngerile și chiar răscoalele țăranilor, care se îndreaptă și împotriva lor⁵¹ — pentru cei mai mulți, în ciuda variatelor posibilități și mai ales ispite de profit, funcțiunea a rămas o apăsătoare povară. Cei mulți nu-și uită situația de iobag, obligațiile față de semenii lor. În concurența dintre puterile pe care trebuie să le deservească, rămîn atașați oștei, caută cît pot să se identifice cu interesele ei, să i le apere la nevoie. Cu cît curaj dezvelesc juzii exploatarea semenilor lor, și de către stat, și de către stăpîni, de pildă la cercetările din satele domeniului Făgărașului sau ale comitatului Tîrnava în 1726?⁵² Nu fără motiv fac deci stăpîni răspunzători pentru răzvrătirea țăranilor și pe juzii și jurații lor, cerîndu-le moartea. E o nevoie firească a acestora de a se solidariza cu interesele oștei, de a lupta împreună cu ea — ei nu lipsesc nici în răscoala lui Horea, — dar care le agravează și mai mult funcțiunea. Și astfel masa îndatoririlor, interesele diverse și contradictorii care le reclamau și care puneau pe jude în situații mereu dificile, responsabilitățile, pedepsele, umilirile au transformat una din cele mai rîvnite demnități, în una din cele mai grele, mai nepoftite sarcini, adesea într-o adevărată nenorocire. Ce devenise judele spre 1848, ne-o spune, ca o ilustrativă pildă, și notarul Ion Ungur din Mărgău în însemnările sale:

Mai demult birău (jude) în sat fără mare frică nu se așeza nimeni — spune el. Frica de dregătorii comitatului care pe jude pentru puțină greșeală îl băteau, cu toiege, cu nuiile, peste haine, ba și peste trupul gol. „Care a-l bate pe om de vîrstă așa cu nuiile peste trupul gol, a se dezbrăca omul mare, bătrîn, cu muier și cu prunci, înaintea norodului, era cea mai mare rușine și a-l bate cu zmicile peste trupul gol. Totuși birăul, care era capul satului și purta nume de mai mare în sat, această rușine și batjocură căuta de frică să o sufere, deci din pricina și frica aceasta, fără mare frică, fără mare silă nimeni birău nu se pune, pentru aceasta face stîlp în mijlocul satului, pe care după înălțimea omului, mai mare au mai mic om, îl sfredelește stîlpul acela și băga părul capului, chica celui ce nu vrea să fie birău și bate cui în hudă și-i strînge acolo părul în hudă cu cui și astfel îl ține o zi și două, și mai mult, pînă ce făgăduie că va primi birăirea. Deci dacă primea birăirea nu-l slujea pe domnul său (era scutit de slujbă iobăgească), ci pentru slujba sa ce trebuia să o facă el, în anul acela domnesc, plătea satul, o casă cîte 20 sau 30 creștari, încă și un husoș de argint au plătit acum mai tîrziu și o face sumă de bani satul ca la 80 de florini și mai mult, sau de era domnul birăului aproape de sat, tot omul făcea o zi de slujbă au cu coasa, au cu seceera la domnul birăului. Birăul nu avea nici o haznă de birăirea lui, numai cît căpăta ceva de beut, rachiu au vin de ici colea, acea puțină cinste însă o plătea cu răbdarea la vreme și cu pielea. Așa au ținut domnia și cinstea birăilor și juraților pînă la 1848 cînd au adus Dzeu slobozirea iobagilor și ștergerea robotelor domnești⁵³”.

⁵¹ Mulți juzi aluzivi, concludînd cu dregătorii abuzivi, în Munții Apuseni de pildă, aci unde au vegetat cu deosebire abuzurile, numărîndu-se și ele printre cauzele răscoalei lui Horea. Cf. I. Tóth Zoltán, *Mișcările țăranesti în Munții Apuseni*.

⁵² Ascultarea din 4—16 iulie 1726 a satelor domeniului Făgăraș la Ștefan Meteș, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, I, Cluj 1935, p. 277—364. Pentru comitatul Tîrnavei, v. D. Prodan, *Munca iobăgească în comitatul Tîrnavei la 1726*, în *Emlék-könyv Kelemen Lajos százévtésének nyolcvanadik évfordulójára* (Omagiu lui Ludovic Kelemen la aniversarea de optzeci de ani), București, 1957, p. 524—531.

⁵³ „Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj”, VII (1936—1938), p. 704.

În servitute demnitățile și ele se prefac în servituți; se pervertesc și ele în consecință, nu numai în mijloace de asuprire, ci și în apăsătoare și nedorite sarcini. A trebuit să vină anul revoluționar 1848 ca să-l elibereze și pe jude.

Résumé

Au début, le juge du village (*judex pagi*) était le chef de la communauté rurale. Cette communauté se trouvant soumise à l'autorité de l'état et du seigneur, le juge du village finit par se trouver à leur service, ce qui fit diminuer son autorité tout en faisant augmenter considérablement ses obligations. De ce fait, cette dignité, brigüée par tous les villageois, se transforma en une charge accablante, dont tous cherchaient à se soustraire. Les lois et les statuts qui, au début, avaient assuré le droit à cette dignité aux nobles et aux paysans aisés, finirent par en exempter les nobles et les *libertini* et par l'imposer seulement aux serfs. La change de juge ne cessa de s'aggraver. Elle ne put être atténuée ni par l'obligativité que incombait à tous de la porter, dans un certain ordre, ni par l'exemption du juge des charges traditionnelles des serfs ou par son dégrèvement successif de certaines obligations par la création de fonctions auxiliaires. Elle ne put être atténuée non plus par la création d'une fonction de juge mis exclusivement au service du seigneur féodal, différent du *judex pagi*. Soris une forme ou une autre, la fonction de juge dut toujours être imposée, sous la sanction de graves punitions, pécuniaires et corporelles. Ce ne fut que la révolution de 1848 qui, par l'abolition du servage, affranchit le juge de sa servitude.